

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ З ПОГЛЯДУ ТЕОРІЇ СМИСЛОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Жовтянська Валерія

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
Київ, Україна
VZhovtianska@gmail.com

У статті здійснено спробу визначення психологічних чинників історичного процесу на прикладі становлення європейської християнської культури. Визначення цих чинників здійснено на основі теорії смислових трансформацій, яка описує психологічні механізми розвитку суб'єктивних уявлень про дійсність. Із погляду цієї теорії, є різні за способом функціонування: суб'єктивні уявлення – раціональні та ірраціональні. Для перших є релевантною пропозиційна форма вираження, і вони потребують застосування рефлексії й верифікації. Для других релевантна образна форма вираження, верифікації вони не потребують. У статті характерні риси європейської християнської культури розглянуто як наслідок розвитку домінуючих у тогочасному соціумі суб'єктивних уявлень. Вихідна передумова для становлення європейської християнської культури вбачається в розпаді античного міфу, що, зі свого боку, стало наслідком залучення рефлексії до процесу формування суб'єктивних уявлень. Значну частину його функцій перебирає на себе християнська релігія, яка для молодшої європейської культури стає світоглядною домінантою. Причиною для цього виступив відносно низький рівень культури мислення й, передусім, рефлексивності, у народів, що завоювали античний світ і перейняли в нього християнство. Цей же низький рівень рефлексивності, а також нерелевантність пропозиційних форм вираження для ірраціональних уявлень стали передумовами змістових трансформацій вихідного християнського вчення. Трансформовані релігійні уявлення, які посіли панівне місце в середньовічному світогляді, зумовили специфічні риси культури Середньовіччя й наклали відбиток на весь життєвий уклад тогочасного суспільства.

Ключові слова: європейська християнська культура, теорія смислових трансформацій, суб'єктивні уявлення, мислення, рефлексія.

Zhovtianska Valeria. Psychological Factors of Formation of the European Christian Culture in Terms of the Theory of Sense Transformations. The article presents an attempt to determine the psychological factors of historical process on the example of the formation of European Christian culture. The detecting of these factors was carried out on the basis of the theory of sense transformations, which

describes the psychological mechanisms of the development of subjective representations of reality. From the point of view of this theory, there are rational and irrational subjective representations that are different in the way they function. For the first of them a propositional form of expression is relevant and they require the use of reflection and verification. For the second of them the figurative form of expression is relevant and they do not need verification. The article describes features of European Christian culture as a consequence of the development of subjective representations dominated in the society of that time. The initial prerequisite for the formation of European Christian culture is seen in the collapse of ancient myth, which in turn was the result of the use of reflection in the formation of subjective representations. A significant part of its functions is taken over by the Christian religion, which becomes a worldview dominant for young European culture. The reason for this was the relatively low level of the culture of thinking and, above all, reflexivity among the peoples who conquered the ancient world and adopted Christianity from it. The same low level of reflexivity, as well as the irrelevance of propositional forms of expression for irrational representations became prerequisites for meaningful transformations of the original Christian teaching. Transformed religious representations, which occupied a dominant place in the medieval worldview, determined specific features of the culture of the Middle Ages and left their mark on the entire lifestyle of society at that time.

Key words: European Christian culture, theory of sense transformations, subjective representations, thinking, reflection.

Жовтянская Валерия. Психологические факторы становления европейской христианской культуры с точки зрения теории смысловых трансформаций. В статье делается попытка определения психологических факторов исторического процесса на примере становления европейской христианской культуры. Определение этих факторов осуществлялось на основе теории смысловых трансформаций, которая описывает психологические механизмы развития субъективных представлений о действительности. С точки зрения этой теории, существуют разные по способу функционирования субъективные представления – рациональные и иррациональные. Для первых релевантной является пропозициональная форма выражения, они требуют применения рефлексии и верификации. Для вторых релевантной является образная форма выражения, и в верификации они не нуждаются. В статье характерные черты европейской христианской культуры рассматриваются как следствие развития доминирующих в социуме того времени субъективных представлений. Исходная предпосылка для становления европейской христианской культуры рассматривается в распаде античного мифа, что, в свою очередь, стало следствием задействования рефлексии в процессе формирования субъективных представлений. Значительную часть его функций перебирает на себя христианская религия, которая для молодой европейской культуры становится мировоззренческой доминантой. Причиной для этого выступил относительно низкий уровень культуры мышления, прежде всего рефлексивности, у народов, которые

завоевали античний мир и переняли у него христианство. Этот же низкий уровень рефлексивности, а также нерелевантность пропозициональных форм выражения для иррациональных представлений стали предпосылками содержательных трансформаций исходного христианского учения. Трансформированные религиозные представления, занявшие господствующее место в средневековом мировоззрении, обусловили специфические черты культуры Средневековья и наложили отпечаток на весь жизненный уклад общества того времени.

Ключевые слова: европейская христианская культура, теория смысловых трансформаций, субъективные представления, мышление, рефлексия.

Постановка наукової проблеми та її значення. Визначення психологічних чинників історичного розвитку є однією з найменш розроблених проблем гуманітарного знання. У колишній радянській психології вона не могла бути явно представлена через неможливість вийти за межі марксистської парадигми, яка вбачала в основі історичного розвитку матеріальний базис – продуктивні сили й пов'язані з ними виробничі відносини. У західній психології цій проблемі не приділено значної уваги через фактичну неможливість експериментальної перевірки теорій у цій царині. Водночас розуміння того, що в основі будь-якого соціального та, зокрема, історичного процесу стоїть людина з її уявленнями, мотивами, цінностями тощо, зрештою, вимагає звернення до аналізу психологічного базису цього процесу. Прикладом нечисленних робіт із психології історії є розробки відомого українського вченого В. Роменця, який застосував до цієї проблематики вчинковий підхід (наприклад Роменець, 2005).

У цьому тексті зосередимось переважно на когнітивістських інтерпретаціях історичного розвитку, а саме на психологічних механізмах, котрі зумовлюють зміну суб'єктивних уявлень людини про дійсність, а отже, впливають на зміну культурних доміант у соціумі. При цьому спиратимемося на авторську теорію смислових трансформаций, яка, власне, і ставить дослідження таких механізмів своїм предметом (Жовтянська, 2015).

Мета статті – визначення психологічних чинників, котрі зумовили специфіку становлення європейської християнської культури.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Теорія смислових трансформаций спирається, з одного боку, на активно розроблювану на Заході теорію дуальних процесів, а з другого – використовує напрацювання, представлені класиками радянської психології. Із погляду теорії дуальних процесів

(Lieberman, 2003; Evans, 2008), будь-який когнітивний умовивід ґрунтується на діяльності двох відносно незалежних одна від одної систем – рефлексивної (або системи 1) та рефлексивної (або системи 2). Перша система працює швидко, переважно неусвідомлювано й спирається на попередньо сформовані асоціативні зв'язки. Натомість друга діє повільно, застосовується усвідомлено та спирається на логічні силогізми. Якщо перша система формує швидкі інтуїтивні евристики, то друга відіграє верифікуючу роль відносно першої (власне, тому вона й називається рефлексивною). У теорії смислових трансформацій процес і результат роботи першої системи ототожнюється зі смислом у тому сенсі, як цей термін трактовано в Л. Виготського, О. Леонтьєва та О. Тихомирова. Якщо говорити узагальнено, то йдеться про недискретний і невідрефлексований аспект суб'єктивних уявлень про об'єкти дійсності, безпосередньо пов'язаний із пристрасним ставленням до цих об'єктів.

Для тих суб'єктивних уявлень про дійсність, які функціонують у раціональній площині, тобто претендують на істинність, важливо, щоб інтуїтивно задані змісти, представлені в смислі, пройшли подальшу верифікацію, тобто до них має бути застосована рефлексивна система. У супротивному випадку ми отримуємо когнітивні хиби на кшталт пересудів, стереотипів тощо. Водночас існують суб'єктивні уявлення, які за своєю суттю не є раціональними й не повинні проходити верифікацію. Це ті уявлення, які репрезентують естетичне, етичне або релігійне світобачення: для них немає зовнішніх критеріїв істинності, вони несуть свою цінність у собі самих. Пропозиційна логічна форма розгортання умовиводу, притаманна раціональним уявленням, тут не є релевантною. Більш адекватним способом відображення таких уявлень є образна форма, а суб'єктивні переживання тут не менш важливі, ніж предметні змісти.

Крім того, у теорії смислових трансформацій розглянуто ситуації, коли уявлення, які спочатку функціонували як ірраціональні, а відтак самодостатні в плані верифікації, згодом починають функціонувати як раціональні і їхній неверифікований зміст сприймається буквально. Прикладом може бути стародавній міф, котрий подекуди слугував способом естетичного та екзистенційного самовираження, представленого в образній формі, а подекуди – як тлумачення дійсності, що претендує на істинність. У першому випадку притаманний для постання міфу брак рефлексивності відкривав спосіб розуміння дійсності, коли суб'єкт не протиставляється об'єкту й життя індивіда роз-

глядається в його єдності з природою та Космосом. У другому випадку брак рефлексивності й застосування верифікації стає передумовою для формування викривленого, із погляду раціонального знання, уявлення про дійсність.

На цьому моменті доцільно повернутися до історичної проблематики. Спробуємо розглянути психологічне підґрунтя становлення християнської культури, яка колись постала на залишках античного світу. Цей етап історичного розвитку, передусім, пов'язаний із періодом Середньовіччя, і саме на особливостях соціальних практик і культури Середніх віків зосереджуватимемося насамперед.

Джерела постання культури християнської Європи потрібно шукати принаймні в добі розпаду античного міфу, а краще – навіть раніше, у тих історичних умовах, які призвели до цього розпаду. Вони безпосередньо пов'язані з розвитком логічного мислення й рефлексивності як механізмів формування суб'єктивних уявлень. Коли уявлення піддаються рефлексії та критичному осмисленню, тобто виставляються вимоги до їх об'єктивного обґрунтування, для тотальності міфологічного світосприйняття залишається мало шансів. Початок цього процесу можна фіксувати в класичну давньогрецьку добу, коли виникає філософія, яка стає школою нового мислення й розвитку раціональності. Як тільки у свідомості людини починає відокремлюватися «буття за істиною» від «буття за думкою», а останнє і є, власне, міфом, спосіб розуміння дійсності докорінно змінюється. Звісно, цей процес не є одномоментним, і для міфу, хай і редукованого, залишається чимало місця навіть у сучасну добу. Але він із цього періоду перестає бути тотальною формою світосприйняття.

Критичність до міфу й розпад останнього означає скептичне ставлення до його змістів. Міф перестає справлятися зі своїми функціями, а їх у нього в стародавньому світі було багато. Передусім, це функція психотерапевтична: без віри в загробне життя існування наділених свідомістю істот стає дуже непростим. Поховальні обряди, що вказують на віру в потойбіччя, з'являються ще в палеоліті. Тут же можна назвати й екзистенційну функцію міфу, який визначає місце людини у Всесвіті й показує її органічний зв'язок із ним. При цьому міф робить нетривіальною навколишню дійсність, яка отримує від нього свої непересічні смисли; сакральні смисли отримує також щоденна людська діяльність. Уся ця органічна та природна система світобудови починає руйнуватися разом із розпадом міфу. Відтак вона мала бути замінена чимось іншим.

Стосовно екзистенційної функції міфу потрібно зауважити ще один момент. Окрім органічного зв'язку із Всесвітом, міф указує на зв'язок людини з її родом та спільнотою, служіння яким зазвичай розглядалося як одна з первинних чеснот. Військова звитяга й пошана одноплемінників в етичній системі стародавнього світу визначались як один із важливих сенсів для членів суспільства. Моральні норми, альтруїстична та навіть жертвна поведінка, яка є способом подолання для людини власної екзистенційної обмеженості, у дорелігійному суспільстві застосовувалися переважно до членів своєї спільноти. Але після розширення меж локальних держав і постання імперій спочатку в елліністичну добу, а згодом – у Стародавньому Римі, віковичне протиставлення «свій–чужий» як базис стародавньої етики перестає сприйматися як деяка очевидність. Світогляд людства виходить за межі окремого племені, роду чи полісу. Відтак етичні й екзистенційні норми починають будуватися на інших підставах.

Цьому процесу сприяє також розвиток рефлексивності та абстрактного мислення. Загальні питання про сенс буття, про сутність добра й зла, про те, що таке людина, уже не могли задовольнятися образними засобами міфологічного мислення чи штампами обмеженої родової етики. Стрімкий культурний розвиток класичної, а згодом елліністичної доби призвів до нових екзистенційних запитів людства, котрі міф задовольнити не міг. У раціональній царині ці запити реалізовувались у філософії, в ірраціональній, точніше – сакральній царині ці запити змогло задовольнити християнство.

Міф є вираженням суб'єктивних уявлень про дійсність, які безпосередньо ґрунтуються на невідрефлексованих смислах. І це робить поверховими, у сенсі непропрацьованими, не лише представлене ним знання, але й естетику та етику міфу також. Міф не пропрацьовує внутрішні переживання й не диференціює внутрішню красу від зовнішньої. Його етичним та естетичним ідеалом є героїка, яка звеличує активне й переможне подолання перешкод і гру життя зі смертю. Натомість християнство приділяє увагу саме душевній красі безвідносно до тілесної, а жертвність і смиренність звеличує більше від зовнішньої принадності героїки міфу.

Усе це відкрило шлях до зміни міфу християнською релігією. Християнство з його поняттям про єдиного Бога, що корелювало з тогочасними філософськими поглядами, із його гуманізмом і концентрацією на любові як вищому етичному й сакральному принципі, стало

тією м'якою силою, яка без бою, але не без жертв із власного боку завоювала Римську імперію. Прихід цієї потужної світоглядної доктрини був логічним результатом культурного розвитку та тих змін у суб'єктивних уявленнях про дійсність, які призвели до кінця панування міфу.

Тут потрібно зазначити, що зміст християнства у своєму подальшому розвитку зазнав суттєвих смислових трансформацій, що пов'язано як з історичним, так і з психологічним чинниками. Зі свого боку, ці трансформовані релігійні уявлення, які посіли панівне місце в Середньовічному світогляді, наклали серйозний відбиток на весь життєвий уклад тогочасного суспільства.

Розглянемо спочатку перший з указаних чинників – історичний. Ідеться про завоювання Римської імперії германськими племенами, що, фактично, ознаменувало кінець античної доби й поклало початок становленню вже нової християнської цивілізації. Тобто подальший розвиток християнства здійснювався не на тому культурному ґрунті, де воно вперше стало панівною релігією. Річ у тому, що германські, а згодом інші племена, що населяли Європу й перейняли факел цієї релігії від Римської імперії, мали за плечима інший когнітивний досвід і стояли на іншому шаблі історичного розвитку, ніж Стародавній Рим або Греція. Їм не був притаманний такий рівень рефлексивності та культури мислення загалом, як цивілізаціям античності, тобто вони не вийшли на рівень розпаду міфу як логічного підсумку певного шляху історичного розвитку.

Перехід від міфу до релігії тут здійснювався без розвинутої раціональності, тобто не було засад для розвитку філософії та науки. Відтак релігія стала панівною формою світогляду, і саме на її основі відбувалося постання нової цивілізації. Крім того, у цій молодій європейській культурі не сформовано екзистенційного запиту такого рівня, релевантною відповіддю на який могло би стати християнство.

Психологічний чинник являє собою проблему перетворення ірраціональних за своєю суттю трансцендентних уявлень та екзистенційних переживань на загальноприйнятну доктрину. Насправді, це комплексний чинник, який розпадається на декілька аспектів. Передусім, як уже зазначено вище, для ірраціональних осягнень, які стосуються сфери трансцендентного, найкраще пасує образна форма вираження, оскільки вони в принципі не співмірні пропозиційній формі вираження. Наприклад, не випадково, що мова Нового Заповіту рясніє обра-

зами й метафорами. Звісно, це не означає, що про релігійні істини не можна говорити напряду, але лише тією мірою, якою вони конгруентні вираженому в поняттях соціальному досвіду. Крім того, аби якесь учення стало загальноприйнятим, воно з необхідністю має бути спрощеним і хоча б частково підлаштованим під інтереси та рівень розуміння тих, хто його сприймає. Зокрема, велике значення тут має культурна традиція, на ґрунті якої проростає вчення.

Ситуація радикалізується за умови, якщо певна релігія визнається як державна й обов'язкова для сповідування. У цьому випадку вона перестає бути предметом вибору для індивіда та суспільства в цілому, а її зміст одразу інкорпорується в комплекс уявлень про дійсність. За таких умов знімається необхідність у вірі як певній духовній роботі, яка веде людину до прийняття сакрального. Але саме віра відділяє природне від надприродного: саме надприродне вимагає віри, а для природних явищ достатньо звичайного вивчення. Тобто в цьому випадку трансцендентне не відокремлюється від звичайної дійсності й релігійне вчення вторгається у сферу раціонального пізнання. Така ситуація погано позначається не лише на раціональному пізнанні, а й на змісті релігійного вчення, адже смисли, які туди були закладені і які стосуються не просто розуміння, а й переживання, перетворюються на звичайні пропозиційні приписи. При цьому ціннісний складник смислів перетворюється на оцінні судження стосовно того, що є правильним, а що – ні. Результатом є формалізація вихідних смислів, що призводять до того, що в етичному плані релігія обертається на сукупність моральних приписів, обмежень і заборон. Зрештою, релігійна практика перетворюється на систему правил, ритуалів й обрядових циклів, а релігійне вчення – на догматичний канон.

Усе це повністю стосується християнства доби Середньовіччя, де тема кари за гріхи та страх Божий цілком підкорює собі тему Божої любові й милосердя. Більше того, у середньовічній культурі християнська релігія стає не просто обов'язковою для сповідування. Як уже зазначено, вона займає місце світоглядної домінанти, репрезентуючи абсолютний закон й абсолютну правду. Абсолютизуючись, вона стає метою, а не шляхом: сам факт «істинної» віри та *культ* Бога стають настільки важливими в суспільній свідомості, що початковий зміст християнства відходить на другий план. Тобто відбувається відомий у загальній психології зсув мотиву на ціль (Леонт'єв, 1975). Цей зсув означає також і смислові трансформації у вихідному релігійному

вченні. Базова цінність любові трансформується в ненависть до іновірця чи еретика, тобто людини, котра не дотримується догмату віри. Отже, основний зміст християнства обертається на свою протилежність.

Головною причиною такого зсуву є той-таки низький рівень рефлексивності в членів суспільства. Адже саме застосування рефлексії, яка дає змогу утримувати вихідні цінності чи мотиви й не захоплюватися повністю навіть дуже важливими цілями, є основною завадою для зсуву мотиву на ціль. Але це не єдина причина. Перші етапи такого зсуву проявилися ще в Стародавньому Римі, на заході античної цивілізації. Це пов'язано з боротьбою нової релігії за своє існування й із тими утисками, яких вона зазнавала. Відтак сам факт утвердження віри і її перемога над поганством, із яким вона сперечалася за панування у світогляді, став для християн дуже значущим.

За таких умов особливо актуалізуються загальні проблеми формування й формулювання релігійних учень. Як уже зазначено, головні труднощі тут пов'язані з переведенням невимовного в мовний формат, для чого більше підходить залучення художніх образів – поетичних порівнянь і метафор. Проте метафоричне висловлювання передбачає вільних суб'єктів, які *можуть* розуміти змісти, а надсерйозне ставлення до релігії таким вольностям абсолютно не сприяє. Воно також не сприяє й множинності інтерпретацій, оскільки потрібно точно знати, що є істинним; усе інше має бути викорінене як ересь.

У ситуації, коли сам факт віри стає важливішим за її зміст, останній дуже легко формалізується та буква стає важливішою за дух. Християнство активно обростає численними святами, святими, правилами й обрядами. Цьому сприяє також розвиток інституту церкви, у якому обрядова практика стає основною роботою. На цьому тлі бурхливо проростає схоластика, котра активно цікавиться буквою писання та активно розробляє формалістику християнської практики.

Феномен «зсуву мотиву на ціль» і формалізації вихідних смислів добре ілюструється ставленням до життя в культурі Середньовіччя. Представник пізньоантичної культури Св. Августин наголошував, що «той, хто має чесноти від Духа Божого, справедливий до такого ступеня, що любить навіть ворогів, і любить їх так, що бажає, аби його ненависники виправились і були разом із ним учасниками не земної, а небесної вітчизни» (Августин Блаженний, 1998). Тема бажання спасіння іншого як прояв вищої любові до нього надалі була розвинута в

Середньовіччі. Так, вогнища, на яких спалювали відьом та єретиків, із погляду тогочасних уявлень, були проявом найвищого милосердя, оскільки надавали можливість грішникам через очищувальний вогонь і страждання врятувати свої безсмертні душі.

Вигнання дива й краси з матеріального світу внаслідок розпаду міфу та тотального панування релігії у світогляді залишило для тілесності лише одну долю – тлінність і страждання. Людське тіло стає звичайною плоттю. У ньому, із погляду середньовічного релігійного світогляду, мало цінності. Так само й життя втрачає безпосередню самоцінність, яку раніше розкривав міф (Жовтянська, 2012). Воно більше не включене до гармонії сфер, які задають смислові засади для людської практики. Відтак ті смисли, котрі створював міф заради утвердження й вираження безпосереднього переживання, більше не залучаються. Життя тут-і-зараз не має особливої самостійної цінності, оскільки є лише підготовкою для життя вічного, яке й становить його справжній сенс. Світ, який більше не містить чарівності, не надихає на життя та не надає безпосередніх змістів існуванню.

Якщо з життя вихолощується безпосередня радість проживання, то воно стає лише практикою вмирання. Якщо людське тіло (як і вся природа) непричетне до краси й дива, то це лише плоть, приречена на розпад. Прибираючи із життя його чарівність, середньовічна культура активно вивчає його виворітний бік – у прямому та в переносному сенсі.

Пріоритетною темою й змістовим стрижнем релігійного, мистецького та загалом культурного життя стають земні страждання, передусім земні страждання Христа. Власне, сам символ християнства – розп'яття – є нагадуванням про ці страждання. Однак трагедією страстей Христових тема страждань у Середньовіччі не вичерпується. Велику увагу приділено мучеництву святих на землі й стражданням грішників після смерті. До речі, тема смерті також займає чільне місце в середньовічній культурі. Якщо ця культура майже байдужа до краси тіла, то вона зовсім не байдужа до розпаду тіла. Страждання та смерть панують навіть у фольклорі: дитячі казки Середньовіччя, за сучасними мірками, просто жахливі. На жаль, ця тема представлена не лише в художній образності, а й у цілком конкретних практиках: достатньо пригадати ті самі вогнища Святої інквізиції чи численні катувальні прилади як результат розробки тогочасних винахідників. Достойною справою було не лише спричинення страж-

дань грішникам (або просто підозрюваним), а й самому собі: самобичування та умертвіння плоті розглядали як шлях прилучення до божественного світу. Тобто страждання в середньовічній культурі є не скільки предметом співчуття, скільки тим смислом, який активно в ній вивчається, переживається й пропрацьовується.

Це наслідок тих закономірностей розвитку суб'єктивних уявлень, які описано вище: розпаду міфу, панування релігії у формуванні світогляду, специфічного тлумачення християнства внаслідок смислових трансформацій у межах цього вчення. Оскільки гуманістичний зміст християнського вчення залишився незасвоєним, увага до страждань у Середньовіччі виявилася мало пов'язаною зі співчуттям і милосердям. Це був просто спосіб суб'єктивного сприймання дійсності й свого місця в ній, що пронизував усі сфери тогочасного культурного життя та наклав відбиток на численні соціальні практики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений теоретичний аналіз дає підставу стверджувати, що соціокультурна специфіка Середньовіччя є наслідком взаємодоповнювальної дії історичних, соціальних і психологічних чинників. Розвиток культури мислення та поступове застосування рефлексивної верифікації до формування умовиводів призвів до розпаду міфу як панівної форми суспільної свідомості в стародавньому світі. Відтак чільне місце в тогочасному світогляді зайняла християнська релігія, яка через історичні, соціальні й психологічні причини (низький рівень рефлексивності в народів-завойовників, статус християнства як державної та обов'язкової для сповідування релігії, нерелевантність пропозиційних форм вираження для ірраціональних уявлень) зазнала серйозних смислових трансформацій. Вони зумовили специфічні риси культури Середньовіччя: релігійну догматику та схоластику, ненависть до інакомислячих, презирство до тілесності й культ страждання.

Запропоноване в цій статті теоретичне дослідження являє собою спробу аналізу певної складової частини історичного процесу, а саме становлення європейської культури часів Середньовіччя. У цьому тексті не йдеться про становлення європейської цивілізації, оскільки технічні або економічні аспекти тут не розглядаються, але це може стати напрямом подальших досліджень. Загалом, видається перспективним підхід до аналізу макросоціальних зрушень через визначення закономірностей розвитку превалюючих у соціумі уявлень і тих психологічних механізмів, які зумовлюють цей розвиток.

Література

1. Августин Блаженный, А. (1998). *Творения в 4 т.: Т. 3. О Граде Божием (Кн. I–XIII)*. Санкт-Петербург: Алетейя; Киев: УЦИММ-Пресс, 598 с.
2. Жовтянська, В. В. (2012). *Трансформації смислу в соціокультурному просторі*. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 256 с.
3. Жовтянська, В. В. (2015). Психологічні закономірності формування суб'єктивних уявлень з погляду теорії смислових трансформацій. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*, 8, 43–57.
4. Леонтьев, А. Н. (1975). *Деятельность, сознание, личность*. Москва: Политиздат, 304 с.
5. Роменець, В. А. (2005). *Історія психології: Стародавній Світ. Середні віки. Відродження: навч. посіб.* Київ: Либідь, 916 с.
6. Evans, J. St. B. T. (2008). Dual-processing accounts of reasoning judgment and social cognition. *Annual Review of Psychology*, 59, 255–278.
7. Lieberman, M. (2003). Reflexive and reflective judgment process: a social cognitive neuroscience approach. In *Social judgment: implicit and explicit process* (pp. 44–67). Cambridge: Cambridge Univ. Press, 44–67.

References

1. St. Augustine, A. (1998). *Tvoreniya v 4 t.: T. 3. O Grade Bozhiyem (Kn. I–XIII) [Creations in 4 volumes: Vol. 3. On the City of God (Prince I–XIII)]*. Sankt-Peterburg: Aletheia; Kiev: UTSIMM-Press (in Russian).
2. Zhovtianska, V. V. (2012). *Transformatsiyi smyslu v sotsiokul'turnomu prostori [Transformation of meaning in the social and cultural space]*. Kirovograd: Імекс-LTD (in Ukrainian).
3. Zhovtianskaya, V. V. (2015). Psykholohichni zakonomirnosti formuvannya sub'yektyvnykh uyavlen' z pohlyadu teorii smyslovykh transformatsiy [Psychological patterns of formation of subjective ideas in terms of the theory of semantic transformations]. *Psykholohichni nauky: problemy i zdobutky [Psychological Sciences: Problems and Achievements]*, 8, 43–57 (in Ukrainian).
4. Romenets, V. A. (2005). *Istoriya psykholohiyi: Starodavniy Svit. Sredni viky. Vidrodzhennya: navch. posib [History of Psychology: The Ancient World. Middle Ages. Renaissance: teach. tool.]*. Kyiv: Libid (in Ukrainian).
5. Evans, J. St. B. T. (2008). Dual-processing accounts of reasoning judgment and social cognition. *Annual Review of Psychology*, 59, 255–278.
6. Lieberman, M. (2003). Reflexive and reflective judgment process: a social cognitive neuroscience approach. In *Social judgment: implicit and explicit process* (pp. 44–67). Cambridge: Cambridge Univ. Press, 44–67.

Received: 18.02.2020

Accepted: 01.03.2020